

VERS

MIT AKAR EZ AZ EGY EMBER? VAS ISTVÁN: ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK

Ironikus kérdésként hangzik a cím, mégis az egész költői életmű jellemzésére is alkalmas. Nemcsak önirónia, hanem büszke költői éntudat is kifejeződik benne, s saját költészetét jellemezve, egyúttal akarva-akaratlanul a címadással is folytatja a polémiát azokkal az ars poeticákkal, melyekkel már költői bontakozása kezdetén is éppúgy harcba állt, mint legutóbbi éveinek szatíráiban és bökverseiben. Hisz attól kezdve, hogy az öt először költővé avató Kassák „közösségi”, a kollektív szó hatalmának mámorában születő költészetének hatásán túljutott, a „mi” szócskának legfeljebb egy férfi és egy nő kapcsolatának, a szerelmi költészet klasszikus alaphelyzetének jelölésére lehet jó csengésű szerepe költészetében. A modern kollektívizmus „mi”-jét éles gúnnnyal idézi a *Vojtina legújabb levele egy fiatal költőhöz*-ben (II. 303), s a századunkban divatos lírai személytelenségnek mind polgári, mind „kollektivistá” változatai ellen verseiben és tanulmányaiban a mai napig mítoszromboló buzgalommal harcol. S ennyiben is hű marad második költővé avatásának kosztolányii gesztusához, mint ahogy az *Este—hajnal* c. vers „Csak itt és egyszer!”-e (I. 122.) is csak esztétikailag magasabb szinten ismétlődik az *Ultima realitas*-ban, hiszen az atomkor mitológiájával szemben vajon nem Kosztolányinak az „Ilyen az ember: egyedüli példány”-át idézik e nagy vallomás utolsó sorai:

*Nekem az a csoda, ami ide fel, az elmúló fényre lökött.
Csak az a csoda, ami elmúlik, ami egy percig marad itt,
Ami nem volt, nem lesz, és amíg van, folyton változik,
Az életbentartó, harminchét alatti, hétköznapi láz,
A sokféleség, az egyediség, az ultima realitas,
Ami feltűnik, eltűnik, és ha volt, nem lesz többé soha,
S éonok múlva se teremti meg még egyszer a Világok Ura.*

Vas István, az „ember” és gondolkodó, túltéve magát a kellemetlen személyi összecsapások és elválás emlékein, a *Nehéz szerelem* kötetében már nemcsak Kassák hibáit, hanem emberi nagyságát is ábrázolja, nemcsak a zsarnokot, hanem a számára is „felszabadító” Kassákot is. Viszont Vas István, a „költő”, életművét közrebocsátva e két kötet elegánsan karcsú, bibliofil szívet is megmozdító, s mégis hatalmas anyagot hordozó vállalkozásában mégsem tudja „rehabilitálni” első költői keresztapját. Ebből a könyvből is hiányzanak kassákos zsenéi, az első kötetében, az *Őszi rombolás*-ban (1932) megjelent versek már az érett s a váltakozó kor fogas kérdéseire azonos emberséggel válaszoló költőt mutatják. Azt, aki először mert nemzedékéből visszatérni nemcsak a kötött formákhoz, hanem a szabad verstől és a prózaverstől egyenesen a hexameterig. Catullus és a latinitás már akkor költői étoszt és tartást teremtő hatás, amikor a többiek csak lassan és ezután „klassziczálódnak” az élet szorítása alatt. Talán épp a kistisztviselői, a szaldakontista életforma, a túlórázással eltöltött nap mellett költői életélményt jelentő ebédidő „kis-

szerű” keretei tették őt nemzedéktársainál előbb alkalmassá az avantgarde „bohém” költői forrongásától való elfordulásra, s annak az egészen sajátos egységnek megteremtésére, amely antik, keleti és patinás nyugat-európai versformákat ötvöz a hétköznapi élet tényeivel és környezetével s örök költői témákat, az élményekben nem túl gazdag egyéni élet archetipikus anyagát emeli fel hagyomány, műveltség és reflexió világába úgy, hogy a kor legjobb költőinek a hétköznapi élet szavait is beolvasztó stílusát használja, ha úgy tetszik, a lírai „realizmus”-ét, elkerülve bármilyen „fentebb” stíl és modorosság buktatóját. Önéletrajzában vall arról, hogy Ady mennyire nem tudott sohasem élményévé válni, modorossága miatt, hogy nemcsak Arany, de még az Adyt támadó Kosztolányi is inkább közel volt ahhoz, hogy költői eszményévé váljon. Ez az inkább ösztönös és az akkori, még a marxizmussal és a forradalmi munkásmozgalommal együttthaladó politikai felfogásával ellenkező ízlésítélet később nagyon is tudatos és összefüggő ars poeticává válik, akkor, amikor a munkásmozgalom ideiglenes vereségei s különösen a **fasizmus győzelme őt is** az üldözött humanizmus pozíciójába szorítják, különösen **azután, hogy miután Kasák** Munka-köre kitaszította, rövidesen az üldözött kommunistákkal is meglazul a kapcsolata s arról panaszzkodhat az *Ének a magányról*-ban (I. 105.)

*Akikhez egy eszme vezet még,
Azok is mind rendre kivetnek,
Így lettem — más se lehetnék —
Én üldözött, árva eretnek.
Ahol égtek az ifjúi lángok,
Én is melegedni akartam.
Hogy történt? nem tudom. Allok
Most fázva, tündöve, zavartan.*

Ebből a kényszerű, bot- és korcsinálta individualizmusból csinál költészetteremtő erőt a költő. Úgy, hogy a börtön-kor rácsai közt mégsem marad egyedül: mint más hasonló korszakok magyar és nem magyar szellemi emberei, a magányos emberség nagy ideológiáit vonja maga köré támaszul és vigaszul, a sztoicizmust és a kereszténységet. Egyiket sem tisztán: kereszténysége inkább az apostolok és Jézus életvitele, mint spiritualizmus és dogma, nagyon is evilági, testi kötöttségű tan, mely a felszabadulás után, a kor szorításától fokozatosan megszabadulva egyre inkább csak a puritánul szép és másokért történő életvitel iránti nosztalgiává és a Rómát megdöntő és átalakító kereszténység iránti kultúrtörténeti megbecsüléssé változik.

Sztoicizmusa sem tiszta képződmény: helyzeténél fogva némileg emlékeztethet a börtönben élő Kazinczy, a körülmények szorításába belenyugvó s közben, a lehetőségekkel számolva mégis alkotó Arany és sok más kor magyarjainak sztoicizmusához. Nagyszerű magyar — és világirodalmi — tradíciókhoz kapcsolódik tehát világnézetével és etikai-esztétikai tartásával is, de hozzájuk hasonlóan kettős értelemben is átalakítva a Sztoa eredeti felfogását s inkább a római, társadalmasultabb változatát fogadva el: egyrészt nem idealizálja a belső életet, nem tartja erénynek nemcsak a hatalomvéde, de a hatalomüldözete bensőséget sem, másrészt a kereszténységre emlékeztető elemekkel ötvözi sztoicizmusát, amikor kényszerű közösségen — adott esetben népközösségen — kívülállását egy sajátos büntudat vállalásával akarja meghaladni, egy olyan büntudatával, mely nemcsak az üldözöttekkel, de még az üldözőkkel is egybekapcsolja.

Ez a történelmi korokkal való szüntelen együttlét és szellemi közlekedés azonban nem pótolhatja a saját kora embereivel és embercsoportjaival való eleven kapcsolatot: a bármilyen apropos kapcsán meginduló reflexiók és kultúrtörténeti asszociációk még az apropos-k jellegéhez szerencsésen megválasztott, egyre gazdagodó formák ellenére sem teremtenek korszakos költészetet. Ném véletlen, hogy a 30-as évek Vas-lírájának legnagyobb pillanatai mégis az egyetlen igazán közvetlen és emberi kapcsolatlehetőségéhez, a szerelemhez fűződnek, vallva egyúttal arról a

harmadik szellemi forrásról s egyben világtájról, mely komplex s a nagy szellemi áramlatokhoz való viszonyítás közben ellentmondásosnak látszó, de egy adott élet-érzésben s a belőle kinövő költészetben mégis magától értetődően összefüggő kép-letbe olvad össze világnézete egyéb elemeivel, ez pedig epikureizmusa, vagyis — és legalábbis — az élet apró örömeinek élvezete, széineinek latinos és franciás szenzibilitással való befogadása.

Igazán nagygyá viszont szerelmi költészeté is a tragédia árnyékában válik: a II. világháború kezdőévével egybeeső egyéni tragédiája, felesége elvesztése váltja ki belőle felszabadulás előtti korszakának legszebb verseit, az *Amor redivivus*-t és a *Húsvéti ének a testről*-t.

Másik nagy és egyértelműen orientáló élménye 1944. március 19-e és következményei. Míg a *Menekülő múzsa* c. kötet *Levél Weöres Sándorhoz* c. költeményében épp kora politikai és kulturális irányzataitól határolja el magát, anélkül azonban, hogy kényszerű kívülállását' szükségszerűen magasabb rendűnek tartaná, most előbb vállalt hazája függetlenségét látja veszendőbe menni, majd ezt az elvesztett hazát is elveszti s pusztá életéért is rejtőznie kell. S míg azt hihette, hogy van hazája, vállalt nemzetével való konfliktusaira gyógyírt jelenthetett a múlt kulturális értékeinek befogadása s a legjobb értelemben vett „világpolgárság”. A kitaszítottság és üldözöttség viszont megtanítja a konkrét, fennálló állapotok fenntartás nélküli gyűlöletére s egyúttal a magában őrzött és mentett emberi értékek immár kételkedés nélküli igenlésére. Most először ír olyan verseket, melyek nem is számíthatnak a megjelenésre, melyek csak aktualitásuk vesztével jelenhettek meg, de ily egyértelmű gyűlölettel soha többé nem írt társadalmi jelenségek és egy adott társadalmi rend lényege ellen, mint ezekben a zaklatott, túlságos lekerekítésre és formaművészetre nem is törekvő versekben, a *Márciustól márciusig* ciklusában.

Visszatérve a címhez, a „Mit akar ez az egy ember?” (kiemelés tőlem Cs. L.) gesztusa csak a magyar költészet közéleti hagyományainak hosszú évszázadai által teremtett akusztikai környezetben hallható és értelmezhető jól. Azt hiszem, Vas István nemcsak a történelem szorítása miatt, de egyénisége legmélyebb hajlamai miatt sem lett volna alkalmas sem a népevezér-, sem a vatesz-költő szerepére. De hajlamai kibontakozásához erősen hozzájárult az is, hogy abban az életkorában, amikor egy költő leginkább hajlamos a vatesz szerepére, Vas nem nagyon találhatott kora Magyarországon olyan természetes közösségre, melynek élére állhatott volna. Osztályhelyzetét tekintve eleinte kora legértékesebb polgári intellektueljeihez hasonlóan ő is a proletariátus felé tájékozódik, majd amikor vállalt osztálya nem fogadja be, olyan polgári humanista értékek vallójává és őrzőjévé válik, melyeket kora polgársága is megtagadott. Vállalt magyarsága ellenére pedig mégsem verhetett Veres Péter-i visszhangot az adys „Mit ér az ember, ha magyar?”-ra. mert akkor is inkább „az egy ember”-nek kellett lennie, amikor talán nem is szándékolta, több versében is fenntartással fogadott sorstársainak közösségébe taszították azok a hatalmak, melyek vállalt nemzete szellemi értékeit is megtagadták. S így alakulhatott oly paradox módon költői sorsa, hogy amikor költészeté tartalmi és indulatai egyértelműen közéleti meghatározottságúakká váltak, akkor nem juthattak el közönségükhöz, s nem válhattak a közösség mozgósító élményévé.

Ez a paradoxon, bár még bonyolultabban, de megismétlődik költészetében a felszabadulás után is, az 1949 és 56 közötti években. Itt ugyan korántsem olyan egyértelmű a szembenállás; minden pesszimizmusa ellenére is nem a gyűlölet, hanem a csalódás és kiábrándulás a fő költői ihlető erő, a dogmatizmus és a személyi kultusz kora gyakorlatának embertelenségei és személyét is érintő igazságtalanságai az ifjúkori hitek és vonzódások megcsúfolásának tűnnek elsősorban, s nem eleve elleneséges képződmények: rokon- és ellenszenv vívódása keres önkifejezést. A felszabadulás pillanataiban végre meglelt közösség kezd újra elhomályosulni, hogy aztán egy még mindig nem egészen reális és kézzelfogható, hanem eléggé imaginárius közösségben találjon magára az 50-es évek második felében: az emberiség és a nemzet egymásutánját követő még kisebb közösségben, a Városban, Pestben. Legszebb elégiáinak egyike fejezi ki ezt a közösségre találást, a szellemi lényeggel való

azonosulást, hogy ezután ténylegesen és egyre inkább gyökeret verjen a szocialistává váló nemzetben és aktuális napi kultúrájában is.

De „az egy ember” költészetének is megvannak a paradox és legalábbis a magyar költészet ismerői számára szokatlan sajátosságai. Mindenekelőtt az, hogy antiromantikus vallomásköltészetet produkál. A magyar líra évszázados romantikus vallomások jellege Adyban teljesedett ki a legtökéletesebben. Ami viszont Babitsékkal indul, a vallomások műalkotás-lírába öntése, egyik legkövetkezetesebb megvalósítóját Vas Istvánban találhatjuk meg. Akkor, amikor a műalkotás-líra Európa-szerte ismét egy erősödő lírai személytelenség jegyében találja meg őst, nem is a Parnasse-ben, hanem Mallarméban, Vas tudatos, doctus poétasága a hagyományos műalkotás-lírai formák áttételes közvetítő csatornáiba önti saját legszemélyesebb vallomását, sebeit, félelmeit, örömeit és reményeit. A század nyugati antiromantikus fordulatát, legalábbis a költészetben, elsősorban Eliot nevével szokták összekapcsolni, akit joggal nevez Vas is konzervatív forradalmárnak, konzervatív mondanivalót avantgarde formákba öntő klasszicistának. De bár később maga is Eliot fordítójává válik, Vas képlete eleinte épp az ellenkező: ő még meglehetősen lávázó, legalábbis rokonszenveiben forradalmas mondanivalóját önti klasszikus, anti-avantgarde formákba. S ha az avantgarde létjogosultságát, sőt évszázados hagyományá vált, kikerülhetetlen erejét hangsúlyozza is legutóbbi tanulmányában (Kortárs 1970. 7. sz.), ő maga nem sokszor használja az egyébként műfordítói gyakorlatában alaposan megismert és elsajátított avantgarde formákat. Az *Eső és tramontána* csodálatos szépségű prózaversei pedig azt igazolják, hogy számára ez is nagyon természetes kifejezési lehetőség. Mint ahogy azzá válhatott maga a műfordítás is *A fordító köszönete* c. 1952-es verse szerint akkor, amikor ilyen érzelmeket és gondolatokat közvetlenül, saját szavaival egy költő sem mondhatott ki, csak a klasszikuson keresztül. Végső fokon azonban ez is töretlenül beleillik az elég tartózkodóan, rejtőzködve valló Vas István-líra vonulatába.

Ezt a műalkotás-lírárt, mely élesen és programszerűen utasítja el magától az atomkor „mitológiáját”, de a táguló világegyetem és az elektronika korának legjelentősebb filozófiai problémáival nagyon is szembenéz, s nemcsak az európai múlt kulturális értékeit tartja elevenen, asszociációra készen, hanem a fogyasztási társadalom, az életet hajtó „forgalom” aktuális elembertelenítő hatásával is szembenéz, joggal, de már közhelyszerűen nevezik intellektuálisnak. Ő maga az understatement modern követelményéhez költői alkatánál fogva is vonzódik, s egyik legteljesebb vallomásában, a *Római ars poetica*-ban, a szürkeség szépségét dicsőíti: „Milyen szép tud lenni a titkolt tűzű szürkeség! Milyen szép a láng, a kőbe rejtett!” S amit egész költészete vall, szétszórtan sok helyen expressis verbis is megfogalmaz, a komoly, megbízható gondolatiság és a klasszikus, tiszta formák dicséretét itt szinte himnikusan ünnepli, elutasítva magától a barokkos és modern formákat; káprázatok, díszítést és képzuhatagot: „A láng, mely nem hivalkodás! Van tartaléka elég. Milyen szép tud lenni a szürke ég, ha az ember a tenger délhevét sejtí mögötte... És nem tarkák a latin istenek: csupa faragott fogalom.”

Mert kevés itt a kép. És néha csak. Mint mikor a novemberi ég alatt a sötét lombon át narancs villantja aranyát, és ennyi elég. Minek a többi? A barbár díszítés, az önáltató hitetés, káprázatok káprázatra kötni, hogy a metaforák szüretét begyűjtsek, műfára talmi díszeket, s örülni, mint a színes golyóknak a vad, vagy képekönyvnek a gyerek. Ez nem a görög istenek Olympusa és alvilága: itt józanabb és hidegebb, fantáziátlan kényszerűség talált magára s magából istent faragott. És így lett költészté a fogalom. Hogy nem nagy dolog? Nekem igen. Óshazámban vagyok. És mit számít, ha rom? Él, szólít, üzen, hogy merjünk lenni mi magunk. A novemberi, római ég, a szürke kő. Velünk van a vándor idő. És vagyunk, amik vagyunk.”

A magány költészete, mihelyt megoszthatóvá válik, jórészt megszünteti önmagát. Vas István a 60-as években megtalálta a közösségét, igazán megtalálta hazáját, feloldódott benne s görcei is feloldódtak. Bár egyre gyakoribb költészetében a csak-egy-személyes problematika, a halál jelentkezése, e feloldódás igazi jele szintén

„római” önmaga egyik arculatának sokszínű kibontakozása. Az a szatirikus vénája, mely az irodalmi élet jelenségeivel és divatjaival kapcsolatos fonákságokat tűzi tollhegyre új Vojtina-leveleiben és epigrammaiban, s amelyben demokratizálódó irodalmi közéletünk hatása tükröződik. Ezekben éli ki teljesen és elfogultan ars poeticáját, üdítő és ellentmondásra készítő határozottsággal vesézve az izlésétől és irodalmi eszményeitől eltérő jelenségeket. Igazságaiba merészen keveri a frappáns részigazságok igazságtalanságát. Amikor irodalmunk fűszerezetlenségének prófétájával (mellesleg az egyik legnagyobb élő magyar íróval) vitázik, amikor az új magyar avantgarde jelentkezését a tabukra és ellentabukra vezeti vissza, mindig felágaskodik az ellentmondás ördöge az olvasóban, mégis benne bujkál valamilyen részigazság sejtelve is, melyet, bármennyire is határozott Vas fogalmazása, talán önmaga is a legutóbbi előadásában idézett kortárs angol író szellemében, némi rezignációval mond ki: „A rosszat védjük a még rosszabb ellen.” Azzal pedig teljesen egyet lehet érteni, ahogy a költészet sokarcúságát védi az avantgarde és a bármilyen előjelű dogmatizmus megmerevítő egyoldalúságai ellen, ahogy elvetve minden álságot, talmi modernséget és érzelmeszedett „hagyományosságot”, őrzi a hagyományos és örök-modern költői lehetőségeket.

Az idei könyvhét egyik legfontosabb ajándéka ez a két kötet, a XX. századi magyar költészet egyik jelentős, ma már irodalomtörténeti jelentőségű oeuvre-jének és egyik legszuverénebb költői egyéniségének minden eddigi köteténél gazdagabb, teljesebb jelentkezése. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1970.*)

CSETRI LAJOS

GYŐRY DEZSŐ: EMBERI HANG

Győry Dezső protestáns papok és hajdúkapitány távoli ivadékaként *Százados adósság*-ot törleszteni jött a magyar irodalomba. Ady hangján indult s Ady messi-reérző, szociális hevületű igazságkeresésének örököse lett. Életműve fölé mottóként, vezércsillagként írhatnánk a híres sort: „Akarom: tisztán lássatok!” Költészete a szó igazi értelmében történelem. Nemcsak regisztrálás, hanem alakító, útmutató küzdelem is. A csehszlovákiai magyarság szószólója ő, európai szemhatárral, európai kultúrával és gőmöri szívvel, kisebbségi fájdalommal.

Egy világegés üszkös romjain kezdett szép hitekről zengő dalt. Olyan csúnya időben hirdetett új igét, új mítoszt, melyről a szomorú mese száz év múlva majd imígyen kezdődik: „Volt egy ember... és fölfalta a másik...” Az új „tan” — az, hogy eme emberpróbáló időben sem a halál és a teljes szétszóródás vár a kisebbségi magyarságra, hanem új kötelesség, új feladat: új emberi és nemzeti tartalmak megteremtése — nagyon veszélyesnek bizonyult a fiatal költő számára. Állásából többször elbocsátják miatta, de hite csak növekszik, s a legjobb társakból már szerveződik *A láthatatlan gárda*. Belőlük fog nőni az új kor, új magyar lehetőség. Csokonai, Petőfi és Ady örökösei, akik harcos magyar rapszodiát énekelnek: „elég a tehetetlenségből”. Győry Dezső hite szerint a nyomorúság és szenvedés zászlóvá sodorjatisztítja a kisebbségi magyarokat, ezért fordul hozzájuk: „Legyetek ti minden lelki és testi kifosztás ellenségei. Ti legyetek a legszélesebb emberi szolidaritás... ezt a lelket plántáljátok át az egész magyarságba.” A legnehezebb időben mutatja az egyetlen járható utat. Szava politikai tett, történelemformáló tényező, mert a legjobbaknak ad erőt és irányt. Látnoknak, szószólónak és messiásnak vallja magát, de nincs benne semmi misztikus. Ha kell, átkot, ha kell, könyörgést hordoznak szabad versei — mikor mi ad erőt. Lírája kis népek boldogulásának türelmetlen keresője, az *Újarcú magyarok* iránytűje. Népe sorsát méri-vizsgálja, kacagó vig nemzetek képei